

Byl jsem při tom!

Identita a integrace archaických společností

Složitost sociální identity prehistorických populací chceme čtenáři představit formou imaginárního rozhovoru s dávno mrtvým cestovatelem.

Petr KVĚTINA

Petr KVĚTINA (nar. 1976) je vedoucím Oddělení archeologie pravěku v rámci Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Zaměřuje se na období neolitu a dlouhodobě se věnuje otázkám sociální interpretace artefaktů.
petrkvětina@yahoo.com

Problém sociální integrace u archaických populací tvoří všudypřítomnou rovinu interpretace nejen v archeologii, historii, kulturní antropologii, ale také v běžné informační sféře současných sdělovacích prostředků. Pojmy jako klan, kmen či etnikum jsou užívány bez pravidel, intuitivně na základě vágního povědomí o podstatě daných kategorií. Přitom nejde o věc bezvýznamnou. Bez toho, aniž bychom porozuměli rozměrům i konkrétním úrovním integrace skupin žijících před vznikem států anebo paralelně vedle nich, nedokážeme tyto lidi adekvátně studovat ani se k nim správně chovat.

O původním charakteru skupinové identity neindustriálních společností jsme diskutovali s cestovatelem Sirem Samuelem Bakerem (1821–1893).

Jak vnímáte možnosti poznání identity a integrace archaických populací?

To záleží na měřítku, kterého se sledovaná soudržnost týká. Základní roviny společenské sounáležitosti jsme schopni sledovat a rekonstruovat docela dobře, protože jsou vždy založeny na příbuzenských vztazích. Ale jak jsem pochopil, tak vás spíše zajímá integrace většího rozsahu.

Ano, jde mi o sounáležitost většího počtu lidí? Co například kmeny?

Kmeny jsou více než cokoliv jiného výsledkem naší vlastní imaginace. V tom smyslu, v jakém chápou kmeny posuzovatelé z jiného světa, ve svém přirozeném prostředí nikdy neexistovaly.

Se vši úctou, to nemůžete myslet vážně! Kmenové stratifikace přece patří ke standardním nástrojům třídění populace na nějakém území. Co třeba indiánské kmeny Severní Ameriky?

Kmeny určité ke členění populací patří. Otázkou ovšem je, zda jde o členění původní anebo o taxonomii vnějšího pozorovatele. Například ohledně indiánských kmenů byste měl vědět, že současné dělení pochází už z práce J. W. Powella (1891), který upozornil, že pojem „kmen“ nemá jasnou definici, a nelze ho tedy vnímat jako uniformní kategorii. Jím vytvořená kmenová hierarchie vychází z potřeby uchopit zkoumanou entitu tím, že ji podle nějakého kritéria roztřídíme. Takzvaně objektivní kritéria, jako jsou jazyk, hmotná kultura nebo politické členění, se navzájem příliš neshodují.

Ale přece nepochybnitelně existují jména jednotlivých kmenů!

Právě jména kmenů jsou nejhorším možným vodítkem při hledání „přirozených“ skupinových hranic. Koloniální správa imperiálních velmocí rozčleňovaly původní kulturní jednotky do rozdílných „kmenů“ a současně do nich naopak spojovaly skupiny s odlišnou identitou. Názvy kmenů tak nemusí odrážet nativní sebeidentifikaci. Toho si ostatně všimli i první cestovatelé, kteří upozorňovali, že kmeny jsou neurčitě geograficky vymezené a že se skládají z menších autonomních jednotek.

Tvrdíte tedy, že kmeny jako samostatné politické jednotky jsou fikcí?

Naprosto! Kmeny nejsou charakterizovány přesně vymezeným terito-

riem ani nevystupují jako politické entity. Za obecně užívanou definicí tzv. kmenů lze považovat, že tyto jednotky představují rovinu sociální a kulturní integrace, která přesahuje okruh rodiny a sídla. Kmen je segmentární společnost tvořená z ekonomicky a politicky nezávislých jednotek (rodin, rodů), které jsou navzájem spojeny vazbami nepokrevní příbuzenské solidarity. Existují také sociální instituce jdoucí napříč těmito jednotkami (např. věkové kohorty nebo magické spolky).

Kmeny jste vyškrtl, takže z hledaných kategorií integrace velkého měřítka zbývá jen etnika.

Myslíte? Já bych si přirozenou podstatou etnik u populací mimo rámec komplexních sociálních útvarů, jakými jsou náčelnictví a státy, nebyl tak jistý.

Proč kladete takový důraz na vztah etnogeneze a vznik států?

Protože se zrodem státu vstupuje do procesu individuální i skupinové identity nový činitel, vytvářející tlak na soudržnost původně samostatných jednotek. Uvědomte si, že základem každodenního života je v nestátních společnostech poměrně malá skupina lidí. Takovou jednotku můžeme označit jako autonomní vesnici. Samostatnost těchto jednotek samozřejmě neznamená, že by sídla existovala jako jediná forma sociálního seškupování. Dané jednotky přesahují, ale také dále vnitřně rozčleňují rody, klany, moiety a věkové kohorty. Autonomní vesnice mohou být také součástí širší struktury v rámci „kmene“. Pro všechny takové úrovně integrace však platí, že se nejedná o systémy sloužící ekonomickým nebo politicko-správním potřebám: naopak, každá jednotka své zájmy řídí sama a k dočasným spojením dochází pouze za mimořádných okolností. Etnicitu historických nebo recentních archaických společností rekonstruujeme podle převzatých sdělení, jejichž

Skupina bojovníků Acholi vyfotografovaná Richardem Buchtou v lednu 1879

autoři patří do „našeho“ světa, nikoliv toho, o kterém referují. Tvrdím, že stejně jako v případě kmenů je podoba minulé identity-etnicity často znetvořena manipulací. „Tvůrci“ etnické identity jsou cestovatelé, imperiální úředníci, vojevůdci a obchodníci, kteří k poznání „těch druhých“ přistupovali z pozice rasismu, nacionalismu a šovinismu. Ostatně byl jsem při tom.

Dostáváme se teď k tématu, které mě zolášť zajímá: vaše africké cesty.

V roce 1859 jsme spolu s maharadžou Duleep Singhem pobývali na Balkáně. Protože lovecké výpravy ho brzy znudily, zašli jsme pro zábavu na vyhlášený trh s otroky ve městě Vidin. Po pár hodinách, když jsme už chtěli odejít, přivedli na dražební podium překrásnou dívku. Jmenovala se Florence Szász a jako křesťanské dítě ji unesli z Transylvánie. Uvědomil jsem si, že jsem se právě zamiloval. Začal jsem v dražbě přihazovat, ale nebyl jsem samozřejmě jediný zájemce a suma brzy zcela přesáhla mé možnosti. Dívku nakonec vydražil samotný vidinský paša a dal za ni hotové jmění. Já se ale odradit nedal. Podplatil jsem eunucha, který ji hlídal, a v noci dívku unesl! Utekli jsme do Bukurešti a odtud do Constanty.

Promiňte, ale to je opravdu dost odtažitě od tématu naší diskuse.

Možná. Ale je to událost, která mě přivedla k cestě do nitra neprobáda-

ného kontinentu, a tím i k vašemu tématu. Zkrátím to: ani na pobřeží Černého moře nebylo pro mě a Florenci bezpečno. Místním začal být náš vztah podezřelý – chápejte, nebyli jsme sezdaní, a pak taky ten věkový rozdíl! Mně bylo tehdy 39 a jí 17. Rozhodli jsme se odjet do Káhiry a pak po Nilu dolů na jih.

Kam až?

Do Gondokoro v Súdánu, což bylo nejjihnější místo, kam se dalo po Nilu doplnout. Dorazili jsme tam roku 1863 a čas ani místo nebyly úplně náhodné. Chtěli jsme se tam setkat se dvěma cestovateli, kteří se v té době vraceli z úspěšné africké cesty za prameny Nilu. Takže když 13. února J. H. Speke a J. A. Grant zcela vyčerpaní do Gondokoro dorazili, mohla je Florence pozvat na čaj. Přitom jsme vyslechli útržky vyprávění o jejich cestě k jezeru *Victoria Nyanza*, které Speke objevil a považoval za dlouho hledaný zdroj řeky Nil. Podle vyprávění domorodců ale dále na severovýchod od Viktoriina leželo jiné obrovské jezero, kterému místní říkali *Luta N'Zigé*, jehož vody mohly být s Nilem spojeny. K dosažení břehů tohoto jezera však už oběma cestovatelům nezbývaly síly. Florence příběh o neznámém jezeře viditelně zaujal a se smíchem mi navrhla, abychom si k němu udělali výlet. Speke s Grantem absurdita tohoto návrhu pobavila: mladičká dívka a stárnoucí gentleman že by vyrazili do středu černého kontinentu?

Vy jste tu cestu ale podnikli.

A našli jsme to tajemné jezero! Dali jsme mu jméno *Albert N'yanza* na počest manžela královny Viktorie. Zjistili jsem ovšem, že zdrojem Nilu není: řeka jím pouze protéká.

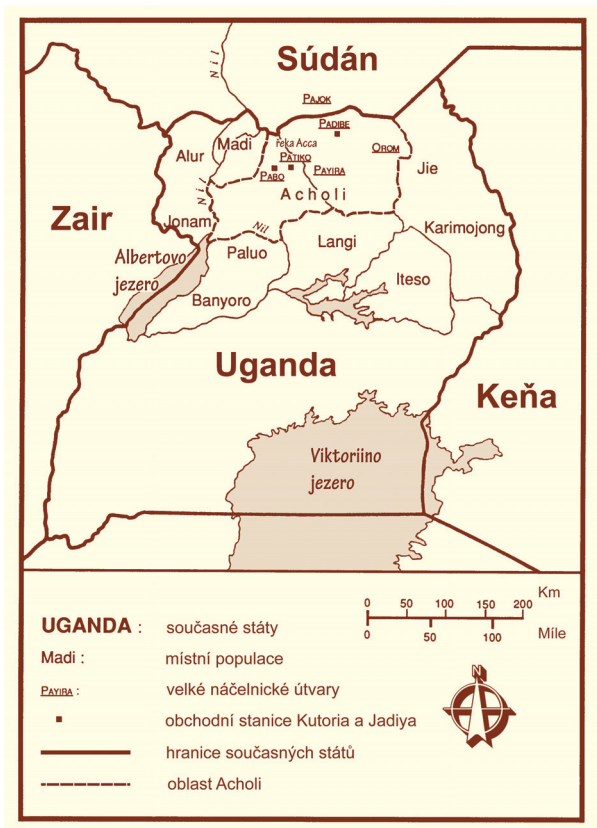
Mě zajímají především místní lidé. Povíte mi o Acholi?

Acholi je asi půlmilionová populace žijící severovýchodně od Albertova jezera. Jsou to typičtí afričtí zemědělci, kteří chovají malá stáda dobytka a svá pole s pšenicí, čirokem a sezamem neořou, ale pouze okopávají. Základní sídelní, ekonomickou i politickou jednotkou zde je patrilineární rod obývající ohrazenou vesnici. Práva na půdu i lovecké teritorium náleží rodu, ten organizuje i vlastní samozásobitelské hospodářství a také všechny vnitřní právní záležitosti. V jeho čele stojí předák, který ovšem nevládne absolutní mocí. Jednotlivé rody jsou součástí náčelníckých útvarů, kterých bylo v době mé cesty asi osmdesát. Jeden obvykle zahrnoval asi 400 lidí, ale největší z nich až 20 000 osob. V čele náčelnického útvaru stál vládce *rwot*, jehož pozice byla obsazována dědičně, a to pouze z osob urozeného náčelnického rodu. Panovníkovi poddaní považují za čest, když mu svou loajalitu mohou vyjádřit dárky. Ty jsou *de facto* určitou formou daně, a proto je panovník nepovažuje za svůj osobní majetek, ale dárky dále redistribuuje. Stejně jako bohatství je i *rwotova* moc limitována,

Samuel Baker: „Není možné popsat triumfálnost tohoto okamžiku – tady byla odměna za všechny ty roky vytrvalého plahočení Afrikou. Anglie konečně našla zdroj řeky Nil! Nazval jsem toto velké jezero *Albert N'yanza*.“ Vpravo Sir Samuel Baker a jeho žena Florence.

LITERATURA

R. R. Atkinson, „The Evolution of Ethnicity among the Acholi of Uganda: The Precolonial Phase“, *Ethnohistory* 36/1, 1989, s. 19–43; S. W. Baker, *The Albert N'yanza, Great Basin of the Nile, and Explorations of the Nile Sources I–II*, London 1866; J. Conrad, „Heart of Darkness“, *Blackwood's Edinburgh Magazine*, 1899; J. W. Powell, *Indian Linguistic Families of America North of Mexico. Seventh Annual Report, Bureau of American Ethnology*, Washington 1891; P. Shipman, *The Stolen Woman*, New York 2004.

Mapa zachycující mimo jiné území populace *Acholi* (upraveno podle R. R. Atkinsona)

protože musí svá rozhodnutí konzultovat s urozenými svého rodu.

Chápu-li to správně, pak žádná identita přesahující jednotlivé náčelnické útvary neexistovala.

To se ale začalo měnit v padesátých letech 19. století. Tehdy do oblasti *Acholi* dorazili arabsští obchodníci ze Súdánu, kteří zde hledali slonovinu a otroky. Místní lidé jim říkali *Kutoria* a bylo to pro ně první intenzivní setkání s hodnotově odlišným světem. *Kutoria* navíc nezůstali dlouho sami, protože roku 1872 k Albertovu jezeru pronikli *Ďadiya*, neboli oficiální zástupci egyptské správy a obchodní administrativy. Cizí obchodníci byli ve skutečnosti bezskrupulózní dobrodruzi. Značné úsilí, které je výprava do samotného „srdce temnoty“ stála, muselo být vyváženo dostatečným ziskem. Obchodníci brzy zjistili, že je výhodnější, zajistí-li si přízeň náčelníků, čímž své aktivity budou moci provádět s jejich požehnáním, nebo dokonce přímou pomocí při lovu slonů i otroků. Za tuto podporu dostával každý *rwot* bohatou odměnu. A nejen on. Mezi místními se záhy našli tací, kteří obchodníkům sloužili jako tluma-

močníci či průvodci a za své služby si nárokovali odměnu. Tradiční systém rozložení majetku a jeho redistribuce začal poznenáhlu selhávat. Bylo tu najednou příliš mnoho slonoviny, mosazi, mědi, korálků, barevného oblečení. *Rwoti* byli nuceni potvrdit své postavení vůči novým a do té doby neznámým zbohatlíkům, kteří byli schopni účelově přerozdělit majetek, a tím si vytvářet své vlastní zástupy příznivců. Jestliže dříve bylo smyslem majetek redistribuovat, nyní usilovali ambiciózní jedinci o jeho hromadění a bohatství se nově začalo také dědit. Změny v rozložení prestiže a moci vedly samozřejmě k hlučným společenským, ekonomickým a politickým transformacím.

Ale změnilo to samotnou podstatu skupinové identity?

Musíte pochopit, že *Kutoria* i *Ja-diya* neměli absolutně potřebu rozlišovat nižší úrovně identity. Kulturně to pro ně bylo jednotné území, čemuž nahrávala i zdánlivá jazyková uniformita – jazyk Luo. *Kutoria* pojmenovali oblast i její obyvatelé jako *Shuuli*, ale protože arabština není foneticky totožná s jazykem Luo, z *Shuuli* se stali *Chooli* a později *Acholi*.

Jak ale mohli arabští obchodníci zajistit, aby jednotlivé místní populace přijaly společnou identitu?

Obchodníkům *Kutoria* to bylo zcela lhostejné. Oni svou přítomností a činy nastartovali proces etnogeneze, který se pak dál ubíral svou vlastní cestou. Proměnu identity místních bylo ale možné pozorovat velmi dobře. Při naší první cestě jsme touto oblastí procházeli v letech 1863–1865 a celou severní Ugandu jsme vnímali jako kulturně homogenní. Pochopili jsme, že nejdůležitější jednotkou identifikace místních jsou jejich vesnice a rody – žádná celistvá identita v té době neexistovala.

Říkal jste: „při první cestě“? Znamená to, že jste tam byl ještě jednou?

Ano. Do Anglie jsme se vrátili v roce 1865, vzali jsme se a snažili se obvykle žít. Moc se nám ale nedařilo zapadnout do viktoriánského stereotypu. Společnost na nás nazírala s nedůvěrou a koľovaly zvěsti, že jsme spolu „něco měli“ i před svatbou, a že se Florence v Africe chovala nepřistojně (nosila kalhoty). Uvítal jsem proto

nabídku egyptské vlády, abych se ujal vedení vojenské expedice, která měla učinit přítrž obchodování s otroky na horním Nilu a vyhnat odtud *Kutoria*. Tak jsme se na počátku sedmdesátých let do oblasti *Acholi* dostali znovu.

Politicky se tedy situace podstatně změnila. V důsledku intenzivního kontaktu s cizími obchodníky došlo v místní společnosti k mocenským posunům. A to v měřítku jednotlivců i celých náčelníckých útvarů. Navíc celou oblast postihlo katastrofální sucho a jednotlivé systémy se musely vyrovnávat s ekonomickými dopady i s přílivem mnohdy agresivních uprchlíků z nejvíce postižených míst. Někteří náčelníci si za těchto okolností nedokázali udržet svou autoritu a jejich útvary se rozpadly. Moc jiných naopak vzrostla, takže v sedmdesátých letech zde o dominanci soupeřilo několik velkých náčelníků. Největší vliv se nakonec podařilo získat náčelnictví *Payira* ležícímu v centrální části oblasti *Acholi*. I když formálně nebyla autonomie dalších jednotlivých náčelnictví zpochybněna, nebylo *de facto* sporu o svrchovanosti „říše“ *Payira*. Jejím nejvýznamnějším náčelníkem se stal *Rwoot Camo*, se kterým jsem se setkal v roce 1872. A víte, čeho jsem si všiml? Že sám sebe tituloval jako nejvyššího náčelníka *Chooli*. Není důležité, zda jím skutečně byl, ale že on sám přijal existenci takové rozsáhlé identity. To je důkaz, že minimálně koncept povědomí etnicity zapustil kořeny u samotných *Acholi*.

Fascinující! Nechce se mi vlastně končit, ale měli bychom téma vašeho vyprávění nějak uzavřít.

Je velmi pravděpodobné, že identita velkého měřítka, jak ji chápeme dnes ve formě etnicity, fungovala v minulosti zcela jinak, nebo vůbec neexistovala. Místo takové identity bychom u původních archaických populací měli pátrat po integraci v mnohem menším měřítku. Zvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že každý člověk je nositelem celé řady identit, z nichž kterákoliv může nabýt na významu vzhledem ke konkrétní situaci.

Dal byste si ještě šálek čaje? Flooey vám uvaří.

Ano děkuji, je výborný. Co je to za druh?

Cejlonský z plantáže Nuwara Eliya.
Je moje, v mládí jsem ji založil. ■

RESUMÉ

This article concerns the problem of social identity and coherence of archaic populations. The topic is discussed in the form of imaginary interview with 19th century explorer Samuel Baker.